

- ¹ Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с. – С. 22; Философский словарь / Под ред. Розенталя М. М., Юдина П. Ф. – М.: Политиздат, 1968. – 431 с. – С. 25.
- ² Философский словарь / Под ред. Розенталя М. М., Юдина П. Ф. – М.: Политиздат, 1968. – 431 с. – С. 320.
- ³ Протасов В. Н. Гражданский процесс с позиций системного подхода (методологический аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 1979. – 18 с. – С. 6.
- ⁴ Фатхутдинова О. В. Юридичний процес: основні підходи до поняття // Правова держава. – 2001. – № 9. – С. 343.
- ⁵ Протасов В. Н. Юридическая процедура / В. Н. Протасов. – М.: Юрид. лит., 1991. – 79 с. – С. 7.
- ⁶ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В. Н. Протасов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт – М., 2001. – 346 с. – С. 242-244.
- ⁷ Рассолов М. М. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / М. М. Рассолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. – 431 с. – С. 295-297.
- ⁸ Алимов Р. С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Донецьк: Донецький ін-т внутрішніх справ, 2002. – 164 с. – С. 22.
- ⁹ Бахрах Д. М. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс // Государство и право. – 2005. – № 2. – С. 20.
- ¹⁰ Алексин А. П., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. Часть 1. Сущность и основные институты административного права. Учебник / А. П. Алексин, Ю. М. Козлов. – М.: ТЕИС, 1994. – 356 с. – С. 254.
- ¹¹ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с. – С. 448.
- ¹² Там само. – С. 450-452.
- ¹³ Марчук В., Ніколаєва Л. Процедури правової діяльності: поняття та класифікація // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 89.
- ¹⁴ Середа О. О. Деякі аспекти співвідношення понять «правова процедура» та «юридична процедура» у контексті сучасної юридичної науки // Держава і право. – 2003. – Вип. 34. – С. 119.
- ¹⁵ Сташків Б. Процедурні правовідносини у сфері соціального забезпечення: поняття, структура, види // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 12. – С. 98.
- ¹⁶ Там само.

Резюме

У статті досліджуються питання сутності юридичної процедури як системного явища. Обґрунтована авторська думка щодо стану та тенденцій розвитку наукового дослідження системності юридичних процедур, запропонована класифікація юридичних процедур та охарактеризовані види юридичних процедур.

Ключові слова: юридична процедура, юридичний процес, юридична діяльність.

Résumé

В статье исследуются вопросы сущности юридической процедуры, как системного явления. Обоснована авторская позиция относительно состояния и тенденций развития научного исследования системности юридических процедур, предложена классификация юридических процедур и раскрыто особенности видов юридических процедур.

Ключевые слова: юридическая процедура, юридический процесс, юридическая деятельность.

Summary

In the article the questions of essence of legal procedure are investigated as the system phenomenon, an authorial idea is reasonable in relation to the state and progress of scientific research of the system of legal procedures trends, offered classification of legal procedures and described types of legal procedures.

Key words: legal procedure, legal process, legal activity.

Отримано 20.08.2010

Д. І. ПАНОВ

Дмитро Ігорович Панов, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ЗДОБУТКИ В. Б. АНТОНОВИЧА У СФЕРІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Хотілося б зразу зауважити, що хоча В. Б. Антонович не ставив перед собою безпосереднього завдання досліджувати українське звичаєве право, бо його перш за все цікавила історія України-Русі, а особливо

польсько-українські відносини в минулому, проте торкаючись цих тем, як вказує О. О. Малиновський, «можна a priori вгадувати, що Володимир Боніфатійович мусив звернути наукову допитливість на польське законодавство, котре затвердило і зміцнило польську неволю, і на українське звичаєве право, що його утворило саме життя українського народу під впливом неволі»¹. Дійсно, аналізуючи історичні розвідки київського історика, можна цілком погодитись з думкою Малиновського про те, що він мимохіт збирал і досліджував українське звичаєве право.

У першу чергу Володимир Боніфатійович відзначився як збирач українського звичаєвого права. Разом з М. П. Драгомановим він зібрав і опублікував у двох томах «Исторические песни Малороссийского народа» (1874-1875), які представляють багаточіткий матеріал до вивчення звичаєвого права давньоруського періоду та періоду боротьби козаків з татарами, турками і поляками. Як стверджує О. О. Малиновський: «Досить цієї однієї книги, що в складанні брав участь Володимир Боніфатійович, щоб зарахувати його до вчених, що збирали звичаєве право»². Дійсно, історичні пісні не тільки засвідчують те, як відобразилися на народній творчості історичні події, представляючи, таким чином, «поетичну історію суспільних явищ в Південній Русі»³, а характеризують також народний побут взагалі і звичаєве право зокрема.

В інших своїх працях Володимир Боніфатійович виступає також як збирач і дослідник українського звичаєвого права. У 1877 р. була надрукована етнографічна праця Володимира Боніфатійовича про чаклунство на Правобережній Україні у XVIII ст⁴. Аналізуючи по актовим книгам Київського Центрального Архіву судові процеси по даній категорії справ, Володимир Боніфатійович не знайшов у них нічого подібного з «жорстоким характером» процесів про чаклунство, що мало місце в Західній Європі аж до кінця XVIII ст., де діяв закон, що встановлював смертну кару за чаклунство через спалення⁵.

На практиці фанатичний погляд на чародійство і застосування до нього всіх каральних норм, вироблених інквізіційними судами, не переходили етнографічної межі, до якої належало католицьке населення Речі Посполитої, хоча «Священна інквізіція» мала права суду на всій території Речі Посполитої⁶. Серед ста справ, що опрацював вчений, майже у всіх застосовувались норми звичаєвого права. Ні гродські, ні магістратські суди не вважали за потрібне карати визнаних винних у чаклунстві смертною карою і в більшості випадків судовим процесам не надавалось навіть характеру кримінальної справи⁷. Лише серед небагатьох випадків (якщо позивач був шляхтич) карали за всією строгістю закону (за нормами магдебурзького права та інквізіційних кодексів)⁸.

Крім того, у праці історика міститься матеріал до розв'язання таких важливих юридичних питань як: які вчинки слід вважати чаклунством як злочин; яким чином відбувається судочинство у цих справах, а також, які покарання призначаються за чаклунство.

Отож, чаклунством вважали усякий надзвичайний вчинок, що звертав на себе увагу свою екстраординарністю, незрозумілістю і відхиленням від звичайної норми, а головне мав на увазі шкідливу мету: позбавлення життя, здоров'я, розсудку, шкоду господарству, перешкоду судочинству і т. п⁹.

Хоча за законом у справах про чаклунство обов'язково повинні були брати участь представники церкви, а покаранням – спалення, проте ці настанови законодавства виконувались дуже рідко. Представники церкви, за актами, що зібрав професор, були присутні на магістратському суді в справах про чародійство тільки два рази. Тільки у чотирьох випадках суд у справі про чародійство ухвалив смертну кару¹⁰. У інших випадках суд призначав набагато м'якіші покарання або зовсім звільняв від відповідальності (вправдовував обвинуваченого або обвинувачених). Так, зазвичай, суд постановляв, щоб сторони помирилися або щоб винний виконав церковну покуту (епітемією), заплатив штраф на користь церкви, судові витрати тощо¹¹. Отже, проаналізовані вченим судові рішення свідчать, що суди ставились дуже обережно до обвинувачень у чародійстві і були зовсім неприхильні до того, щоб кожного обвинуваченого карати за суворою буквою закону.

У своїх історичних розвідках і лекційних курсах В. Б. Антонович з'ясовує питання утворення, еволюцію і особливості українського звичаєвого права. Він наочно виявляє, як під впливом умов життя утворюються норми звичаєвого права і як, навпаки, через зміни його умов стародавні норми звичаєвого права поступово змінюються або скасовуються.

Так, наприклад, у Русько-Литовському князівстві до статутний період у разі відсутності прямого спадкоємця все майно переходило великому князю. Це право князя називалося правом на «відмерлі речі». На основі цього права виник згодом звичай *jus sadiuscum*, який по-народному звався просто «кадук». В силу цього звичаю, якщо хтось помирав, не залишаючи прямого спадкоємця, то перший шляхтич мав право забрати майно собі, лише повідомивши великого князя про те, що бере все майно собі і приймає на себе всі зобов'язання померлого¹².

У силу військового обов'язку ленника доставляти у військо озброєних осіб виник спеціальний звичай контролю за дотриманням цього обов'язку: намісник викликав вояків, роблячи перекличку ніби для військового походу, і відмічув всіх присутніх – цей контрольний виклик називався «попис». Перед дійсним походом здійснювався такий же «попис», однак намісник вже відмічув всіх відсутніх. Якщо не було законної причини такої відсутності, то ленник лишався землі¹³.

По відношенню до землеволодіння виробились також свої звичаї. Міська громада вважала за свою невід'ємну власність всю територію околиці, що тягнулась як до свого вічового центру. Це був стародавній звичай, що утворювався у зв'язку з розселенням східних слов'ян. Але за литовсько-польської доби велиki князі, а згодом польські королі, щоб забезпечити військову оборону державі почали роздавати землі військовим людям під умовою військової служби. Виникає шляхетське землеволодіння поруч із общинним¹⁴.

У зв'язку з цим, земельні права міських громад було обмежено, а потім і знищено. Околиці відриваються від міста, і влада міста поширюється виключно на територію у межах його стін. Стародавнє звичаєве право міста на околиці – скасовується.

Також за стародавнім звичаєм міські громади відбували військову повинність, але у зв'язку з формуванням і розвитком військово-шляхетського стану цей звичай поступово замінюється грошовим податком, і утворюється новий звичай, що регулює питання стосовно визначеності суми податків. У кожному місті це питання вирішувалась по-різному. За новими умовами залишається тільки звичай, що вимагав від міського люду будувати та підтримувати у належному стані міську фортецю, бо місто з давніх часів було укріпленим пунктом¹⁵.

Більш того, у зв'язку з розвитком старостинської влади змінюються права міської громади на самоврядування і самосуду – це право міських громад поступово обмежується. Колишня вічова рівноправність членів громади замінюється старостинським всевладдям. Староста, як військовий начальник, начальник поліції, комендант фортеці і збирач податків, втручається у міські справи і поневолює міських жителів: бере на себе судочинство, накладає на міських мешканців різні повинності тощо¹⁶. Спроби уряду обмежити владу старости у місті, призначаючи спочатку війтів для суду над членами міської громади за магдебурзьким правом, а потім, надаючи самим містам грамоти на магдебурзьке право для збереження міського самоврядування, майже не дало якоїсь користі. Ці грамоти іноді звільняли міста від суду старости, але часто-густо підкresлювали, що старостинський суд залишається для справ між міщенами і шляхтичами та між міщенами і служами шляхтичів. Крім того, старостинський суд був, так би мовити, апеляційною судовою інстанцією у справах, що розглядав магістрат¹⁷. Таким чином, стародавній звичай самосуду змінився і обернувся в обмежене судове право міської громади.

Брак робочої сили на Степовій Україні в XVIII ст. примушував поміщиків внаслідок суто економічної необхідності запрошувати селян, що повтікали або що перебували по сусідніх місцевостях, приваблюючи їх різними пільгами. Так утворився звичай «викликати слободи» (тим селянам, що погоджувались осісти на Степовій Україні, давались землі на термін слобод (15-30 років) або на пільгових умовах (відбувати незначні повинності), або зовсім даром)¹⁸. Селяни з усієї України кидали тяжкі умови життя і втікали на слободи, знаючи, окрім переслідування з боку самого поміщика і інші небезпеки (без панського дозволу селянин за межами свого села вважався поза законом – *persona vagabunda*)¹⁹.

«Викатець» (дрібний шляхтич, панський слуга або єврей) складав угоду зі степовими поміщиками про постачання йому певної кількості селянських родин за нагороду; після чого роз'їджав по залюднених селах і таємно перевозив цілі родини на Степову Україну²⁰.

За таких самих причин в останній чверті XVIII ст. виникає звичаєве право селянської власності на землю. Шляхтичі-землевласники Степової України та старости, що користуються королівськими маєтностями єдиним можливим засобом, щоб затримати населення на місцях і попередити його рух до Новоросійського краю або до Запорозьких степів, бачать у наданні селянам землі на право спадкової власності. «Дійсно, – пише Володимир Боніфатійович, – на початку останньої чверті XVIII ст. в актових книгах з'являються численні документи, що свідчать про право власності селян на спадкове володіння більш-менш значної ділянки землі [...]»²¹.

Славілля козацької старшини у загарбанні землі на Лівобережній Україні відігравало визначну роль в утворенні нового класу селян – «підсусідків». У XVIII ст. гетьмані вже не просто дарували землю, а давали її з людьми, вимагаючи від селян покори («робити послушенство») власникам землі²². Таким чином утворювався клас селян особисто вільних, але економічно залежних. Умови, на яких селився «підсусідок», були досить різноманітні і регулювалися виключно звичаєвим правом.

Дослідження інститутів українського звичаєвого права мало також місце в наукових інтересах вченого. *Копні суди* були невід'ємним елементом общинного самоврядування на українських землях. Судовий процес у копних судах ніколи не зазнавав змін і завжди проходив за стародавніми звичаями «водлуг стародавного права, звичаю давного купиного»²³. Позивачі робили «обмову» до купників (суддів) з вимогою, щоб свідки давали щирі і правдиві покази. Потім купники вислуховували свідків, розглядали «особу» і складали вирок відповідно до норм стародавніх звичаїв общинних судів²⁴.

Професор відзначає демократизм судових рішень і самого процесу у купах порівняно з гродськими і магістратськими судами. Якщо в гродських і магістратських судах дозволялося піддавати підсудного тортурам аж до 1776 р., то общинні суди обмежувались лише показами свідків і іншими доказами. Цього було достатньо, щоб підсудний зізнався «добровольно без жадного примущення и жадное муки»²⁵. Купа також майже не користується правом смертної кари, а лише обмежується виплатою штрафу і винагороди²⁶. Досліджені, по актовим книгам Київського Центрального Архіву, общинні судові процеси, вчений знайшов лише один випадок, коли купа за численні крадіжки протягом тривалого часу ухвалила вирок: «карать на горле через повешенье по заслугам», додавши, що якщо позивачі погодяться взяти викуп і звільнити підсудного, то вони будуть відповідальні за його подальші незаконні вчинки, відшкодовуючи збитки заподіяні засудженим²⁷.

В історичних працях В. Б. Антоновича можна прослідкувати також дві характерні риси українського звичаєвого права – його *різноманітність* і *консервативність*.

У зв'язку з розвитком шляхетського землеволодіння земельні права міської громади були скасовані, але цей процес проходив нерівномірно по усіх землях держави. У центрі він почався раніше, а на околицях

пізніше, тому одночасно в різних місцевостях панували різні норми звичаєвого права міської громади. Наприклад, міста Чигирин, Черкаси, Корсунь, Богуслав, Біла Церква ще в другій половині XVI початку XVII ст. володіли «як здавна» просторими землями – шляхетського землеволодіння майже немає, тому міста ще зберігають за собою статус вічового центру округу²⁸. В м. Каневі або Брацлаві хоча існує шляхетське землеволодіння, але багато землі ще належить міській громаді. Міщани разом з служилими особами виконували такі ж самі військові повинності²⁹. І навпаки, міста на Західному Поділлі, Волині та на Північній Київщині, рано загубили свої земельні права на околиці, бо тут рано почало домінувати шляхетське землеволодіння³⁰.

У Чигирині, Каневі, Богуславі, Білій Церкві міщани виконували в другій половині XVI ст. і навіть на початку XVII ст. старовинний звичай відбувати військову повинність, а у Летичеві, Смотричі, Кам'янці, Луцьку, Володимирі, Києві тощо, навпаки, цей старовинний звичай був скасований, міщани платили податки грошима (міська громада була звільнена від військової повинності)³¹. Такий соціальний феномен вчений пояснює дуже просто: «чим сильніше в даній місцевості збереглося общинне начало, тим більше її мешканці несуть військові повинності і, навпаки – чим більше громада обмежена і подавлена військовим станом, тим менш вона сама несе військові повинності і замінює останню грошовими внесками на користь князя або замкового уряду»³².

Старости, як збирачі податків, накладали на міщан податки і повинності – це був загальний звичай. Але за різних часів і за різної місцевості утворилися різні звичаї щодо міських податків і повинностей. Міщани різних міст платили капцізну, верховщину, жалування, квітове, мито, млинове і т. п.³³. Крім цих грошових поборів, під виглядом замкових послуг, старости вимагали від міської людності: натуральні повинності, польові роботи, сторожу до скарбниці старости і в'язниці, допомоги під час полювання, приміщення для старостинських слуг, даремної роботи ремісників тощо³⁴.

Після Люблинської унії на території Великого князівства Литовського за прикладом Польщі панщина мала загальнообов'язковий характер, але на Правобережній Україні у кінці XVII ст. її знищено через постійні війни, козацькими набігами та утечею селян на Гетьманщину.

На початку XVIII ст., коли козацтво на Правобережній Україні було знищено і, коли селяни, внаслідок загострення соціально-економічної ситуації на Гетьманщині, стали повертатися назад, то кріпацтво поступово відроджується – селяни знову стають залежними від шляхтичів-землевласників. Володимир Боніфатійович зібрав і надрукував інвентарі, що складались в окремих панських місцевостях Правобережної України у XVIII ст. і визначив розмір всіх селянських зобов'язань, які відповідно до звичаєвого права відбували селяни. Виявляється, що звичаї в різних місцевостях і за різних часів були різні: розмір залежав від заселеності і географічного розташування даної місцевості. Селяни виконують різні роботи на користь поміщика, платять йому податки або дають данину натурою, але за місцевим звичаєвим правом розмір і форми робіт, розмір податків на Волині, Західному Поділлі, Київському Поліссі різні. Так, наприклад, Волинь була більш за інших земель віддалена від Степової України, тому втечі в силу географічної умов були вкрай скрутні, тому у найтяжчому становищі перебували волинські селяни³⁵. Загальна кількість всіх зобов'язань селянина Волині перед поміщиком на початку XVIII ст. складала 240 робочих днів або 77,5 злотих, а в кінці століття ця цифра збільшилась і складала вже 321 робочий день або 107 злотих³⁶.

В. Б. Антонович відмічає і другу характерну рису звичаєвого права – консервативність. Воно залишилось на довгі часи, конкурює з законодавством, що не відповідало умовам життя і навіть виконувалось всупереч такому законодавству. Так, стародавнє українське церковне звичаєве право збудовано на демократичному принципі, а саме: рівність духовних осіб і мирян в обговоренні церковних справ, зокрема церковних реформ, тому, з погляду церковного звичаєвого права, церковну унію 1596 р. православний люд не визнавав за чинну і обов'язкову, бо не було згоди нижчого духовенства і мирян³⁷.

Крім того, за звичаєвим правом усім членам церкви належало право обирати собі не тільки єреїв, а й епіскопів. І не зважаючи на усі репресивні заходи польського уряду проти православної церкви після 1596 р., все ж таки траплялись випадки виконання цього старовинного звичаю і в XVII–XVIII ст.

У тих місцевостях, де общинне начало збереглося, магдебурзьке право в народній правосвідомості вважалося не лише надбанням одного міста, а й цілої околиці, забезпечуючи гарантії самоврядування цілої околиці або округу³⁸. Магістрати судили і міщан, і селян у кримінальних і цивільних справах, а також записували в своїх книгах акти цілої околиці. Навіть, коли в межах околиці даного «старого» міста засновувались нові міста, що отримували самостійний привілей на магдебурзьке право, то останні вважали себе підлеглими першому. Міщани ходили на сходки і брали участь у виборах «старого» міста. Магдебурзьке право було ніби символом місцевої автономії, що дозволяло міцно утвердити общинний устрій³⁹.

Поруч з «шляхетським правом», яке вважало права на селян і на землеволодіння природнім правом шляхтича, утворюючи тим самим позитивне право, що існувало у формі звичаю або закону, професор виявляє також норми природного звичаєвого права, що його утворило соціально-економічні чинники минулого життя українського народу. З погляду природного звичаєвого права, сільська людність вважала за правомірні такі явища як козацькі та гайдамацькі повстання.

Кріпацтво, яке регулювалось нормами звичаєвого права і в кінці було затверджено законодавством, було інститутом позитивного права. Покріпачене селянство мусило коритись нормам права про кріпацтво, але в своїх мріях народні маси утворили, відповідно до своєї правосвідомості, норми іншого, бажаного права, що вимагало позбавлення від панської неволі. З погляду народної правосвідомості, селянські втечі розглядалися як правомірне явище. Не зважаючи на заборону і суворе покарання, такі втечі часто практикувалися у

другій половині XVI-XVII ст., продовжувались і протягом XVIII ст. Селяни втікали поодинці або групами з рухомим майном і худобою на вільні землі у пошуках кращого життя.

Володимир Боніфатійович особливо наголошує на тому, що в історії України-Русі були моменти, коли здавалося, що мрія здійснюється і природне право обертається на позитивне. Дійсно, селяни на вільній землі й справді діякий час не знали кріпацтва. У деяких містах Правобережної України шляхетський лад був знищений. На Фастовщині за часи полковника Палія панував козацький лад. Вся людність зараховувалась у козацькі полки і користувалась правами вільного козацтва⁴⁰. На Лівобережній Україні діякий час також панував вічовий козацький устрій, але досить недовго. Але проходив час і феодальні відносини укорінювались ще з більшою силою.

Отже, українське звичаєве право, не зважаючи на те, що воно не входило в безпосередній науковий інтерес вченого, займало далеко не останнє місце в його науковій діяльності. У більшості своїх праць професор так чи інакше торкається цієї теми, відзначившись і як збирач, і як дослідник звичаєвого права. Антонович, вміло розкладаючи фактичний матеріал, з'ясував проблему утворення, еволюції і особливості українського звичаєвого права, обґрунтуючи, що під впливом соціально-економічних умов життя утворюються норми звичаєвого права і, навпаки, через їх зміни старі норми звичаєвого права поступово змінюються, або скасовуються новими. Так, наприклад, нові умови життя утворюють звичай «викачування» селян або «викликати слободи». Економічні фактори посприяли виникненню звичаєвого права селянської власності і, навпаки, ті ж фактори утворили інститут кріпацтва на Лівобережній Україні у XVIII ст.

Окрім об'ективних причин, що суттєво впливали на еволюцію звичаєвого права, вчений досить влучно помічає дві його основні риси – це його різноманітність через місцеві особливості, що утворилися під впливом особливих умов місцевого життя, а також консервативність, бо воно залишалось на довгі часи, конкуруючи з чинним законодавством, і досить часто виконувалось всупереч йому.

¹ НБУ. ІР. – Ф. 10, спр. № 17688, арк. 1-2.

² НБУ. ІР. – Ф. 10, спр. № 17688, арк. 22.

³ Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни Малорусского народа. – К., 1874. – Т. 1. – С. III.

⁴ Антонович В. Б. Колдовство. Документы – процессы – исследования. – СПб, 1877. – 139 с.

⁵ Там само. – С. 5.

⁶ Там само. – С. 6.

⁷ Там само. – С. 7.

⁸ Там само. – С. 7.

⁹ Там само. – С. 10.

¹⁰ Там само. – С. 17-19, 31.

¹¹ Там само. – С. 7.

¹² НБУ. ІР. – Ф. 1, спр. № 8093, арк. 183-183 зв.

¹³ НБУ. ІР. – Ф. 1, спр. № 8093, арк. 184.

¹⁴ Антонович В. Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432 – 1798. – К., 1870. – С. 2-4.

¹⁵ Там само. – С. 15-17, 21.

¹⁶ Там само. – С. 42-45.

¹⁷ Там само. – С. 53.

¹⁸ Антонович В. Б. Исследование о крестьянах в Юго-Западной России по актам 1700-1798. – К., 1870. – С. 37.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 33.

²¹ Там само. – С. 55.

²² Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / Післям. М. Ф. Слабошицького; Комент. О. Д. Василюк та І. Б. Гирича. – К.: Дніпро, 1991. – С. 178.

²³ Антонович В. О происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. – К., 1867. – С. 45.

²⁴ Там само. – С. 45.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – С. 45-46.

²⁸ Антонович В. Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798. – К., 1870. – С. 7-9.

²⁹ Там само. – С. 10-11.

³⁰ Там само. – С. 11.

³¹ Там само. – С. 17-20.

³² Там само. – С. 15.

³³ Там само. – С. 39-40.

³⁴ Там само. – С. 40-41.

³⁵ Антонович В. Б. Исследование о крестьянах в Юго-Западной России по актам 1700-1798. – К., 1870. – С. 45.

³⁶ Там само.

³⁷ Антонович В. Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульянівський. Вст. ст. та коментарі В. Ульянівського. – К.: Либідь, 1995. – С. 470.

³⁸ Антонович В. Б. Исследование о городах в Юго-Западной России по актам 1432-1798. – К., 1870. – С. 66.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Див.: Антонович В. Б. Последние времена козачества на правой стороне Днепра // Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 287-372.

Резюме

У статті розглядаються здобутки В. Б. Антоновича у галузі дослідження українського звичаєвого права. Автор статті встановлює особливості утворення, еволюцію і характерні риси українського звичаєвого права.

Ключові слова: українське звичаєве право, правовий звичай, копний суд.

Résumé

В статье рассматриваются достижения В. Б. Антоновича в отрасли исследования украинского обычного права. Автор статьи устанавливает особенности образования, эволюцию и характерные черты украинского обычного права.

Ключевые слова: украинское обычное право, правовой обычай, копный суд.

Summary

In the article is examined achievements of W. B. Antonovich in the sphere of the ukrainian commen law. The author of the article sets the features of education, evolution and personal touches of the ukrainian commen law.

Key words: ukrainian commen law, legal consuetude, «kopniy» court.

Отримано 13.05.2010

A. M. СТАРИК

Анатолій Михайлович Старик, здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Головним показником зрілості будь-якої науки, включаючи право і філософію, є наявність у неї са-
мосвідомості, тобто усвідомлення науковою самою себе як особливого пізнавального інструменту, за допомо-
гою якого людина не лише набуває нові знання про світ, а й виробляє нові способи практичної зміни цього
світу відповідно до тих цілей і завдань, які ставляться суспільством з урахуванням наявних соціальних по-
треб та інтересів. Ці потреби й інтереси не завжди зумовлені прагненням створити щось нове, позитивне;
нерідко вони бувають викликані прагненням подолати щось негативне, зжиле себе, яке гальмує соціальний
розвиток, перешкоджає переходу до нового і бажаного. Сюди відноситься боротьба з хворобами, зло-
чинністю, поліпшення способу і якості життя за рахунок відмови від вантажу традицій, від влади тиранів і
диктаторів, подолання суворих природних умов життєдіяльності та багато іншого. Отже, вирішуючи те чи
інше пізнавальне завдання, ми завжди повинні знати, від чого відмовляємося і до чого йдемо. По-іншому,
будь-яка наукова проблема має дві сторони, одна з яких пов'язана з боротьбою проти чого-небудь негативно-
го, а інша – із утвердженням чого-небудь позитивно нового.

Зазвичай наша увага загострюється на прагненні до ідеального образу дійсності, а не на ухиленні від
поганого сьогодення. У результаті виникає небезпека несамокритичного ставлення до власних пізнавальних
можливостей, що є негативним рухом у бік мовби заздалегідь запрограмованих пізнавальних тупиків (псев-
донаукових міфів і т.п.). Тому в цій статті основний акцент буде робитися на необхідності комплексного
підходу до вивчення людської особистості, що враховує позитивні та негативні якості людини, що змінюють-
ся в онто- і філогенезі. Згідно з таким підходом до питання про людську особистість у нашій статті головною
метою є пізнавальна оцінка особистості як складної та суперечливої соціально-психологічної та соціально-
культурної цілісності, яка живе за законами часу індивідуальної (вікової) життєдіяльності і за законами істо-
ричного часу. Ця мета визначає і постановку конкретного завдання, а саме: опис і пояснення в соціально-
філософському та правовому контекстах взаємозв'язку позитивних і негативних якостей людської особис-
тості.

За мірками історичного часу проблема людини як вихідного компонента людського суспільства почала
фігурувати в філософії відносно недавно. Її поява відноситься до рубежу XVIII-XIX століть. Саме тоді заро-
джується філософська антропологія як самостійна філософська дисципліна. Представники філософської ан-
тропології розглядали поняття «людина» в якості центрального філософсько-світоглядного поняття і ствер-
джували, що тільки виходячи з цього можна розробляти систему філософських уявлень про світ¹.